

СССР

„Вопросы литературы“, бр. 3, 1988

Броят се открива със статията на видния съветски литературовед Д. Марков „За някои въпроси на теорията на социалистическия реализъм“. Още в началото авторът предупреждава, че не претендира за разгърнато обсъждане на проблемите, а се ограничава само с поставянето им и поради това написаното по форма не е статия, а по-скоро фрагменти и наблюдения, засягащи само някои парлвни места в сегашното състояние на литературната теория. На пръв план е отбелязано колко остро се чувствава дисбалансът между усилията на теоретическата мисъл и текущата критика. Създадена е някаква странна и непонятна ситуация — критиката отминава с мълчание, изтъква само понятието „социалистически реализъм“, което естествено поражда въпроса, как да се обясни това. Нима критиката трябва да избягва обсъждането на литературно-теоретическата проблематика? Но не е нужно да се убеждаваме — пише Д. Марков, — че осмислянето на проблемите на социалистическия реализъм е важна грижа не само на теорията, а и на „движещата се естетика“.

Понякога се чуват гласове, че понятието социалистически реализъм е остаряло, изчерпало се е, но в тях липсват всякакви опити да бъдат сериозно обосновани. Ще си позволя да изкажа предположението — пише авторът, — че подобни изказвания са по-скоро своеобразна реакция срещу застойните явления, които засегаха изучаването на проблемите на социалистическия реализъм. Социалистическият реализъм обаче не е теоретически фантом, за да може да се премълчава, а реално съществуващо естетическо явление с дълга история и със закономерни процеси на своето зараждане и развитие. Същевременно трябва безусловно да говорим и за извращаването на тези процеси от отделни тълкуватели.

Днес в периодиката се лее поток от остри критически изказвания, свързани с анализ на недостатъците, пропуските и грешките в различни области на общественото и културното развитие. И това е понятие: нужно е да се покаже същността на грешките, за да можем да ги преодолеем — както тях, така и техните последиства. Но критиката е добра тогава, когато съдържа не само патоса на отрицанието, но и дух на обновлението. Провежданото в страната ни преустройство е революционен про-

цес: като отхвърля всички задържачи фактори, то е насочено към пълно разкриване на възможностите на социализма в различните сфери на обществения живот.

Теорията на социалистическия реализъм въпреки своите завоевания явно изостава от практическите задачи на съвременната социалистическа култура. За да се преодолее това изоставане, трябва да се разкрият корените на грешките и недостатъците, трябва да се огледа неотдавнашното минало, с което са свързани много наши беди и много горчиви размисли на днешния ден — пише Д. Марков.

Върху развитието на теорията най-пагубно се отрази догматизмът. В продължение на дълъг период от време нашите усилия бяха съсредоточени върху неговото преодоляване. Особено силно е деформиращото влияние на догматизма в годините на култа към личността. Социалистическият реализъм се тълкува тогава не като жив и развиващ се художествен метод, а като неизменен сбор от закъстени схеми и постулати. Широко приложение на мери концепцията за безконфликтността в живота и в литературата, за идеалния герой. Това се отрази на художественото творчество и на теорията, която се оказа в състояние на застой. Дълбокосъдържателните понятия партийност, народност се изтриваха от безсмислено повтаряне, девалвираха се поради вулгарно-социологическото им тълкуване. Ортодоксалността победно гонеше живата творческа мисъл.

Д. Марков проследява как се заражда концепцията за социалистическия реализъм като определена система, исторически открита за социален и духовен прогрес, т. е. като явление, намиращо се в процес на непрекъснато развитие. Тази концепция противостои и на догматическото тесногърдие, и на безграничната всеядност. Нейната естетическа платформа е изградена върху принципите на марксисткото познание за света, на хуманизма от нов тип — социалистическия. Взаимоделието на елементите на системата — общите идейно-философски принципи и изразните средства — се проявява в широките рамки на правдивото изображение на живота.

Правдата на живота и правдата в изкуството не се противоположи, но не представляват и тждество в смисъл само на пряко отражение на явления от действителността. В художественото творчество е важна не правдата изобщо, а индивидуалното виждане на света, силата на творческото въображение, съветствената, различна от тази на другите проблема-

тика, разкриването на нови човешки характери, конфликти и т. и. Върху това е изградено многообразието на формите на художествената правдивост. Ето кое не искат да разберат привържениците на нормативната естетика. По същество тяхната заблуда е от философски характер: те не дооценяват ролята на субективния фактор в историческото развитие. Опоментите — пише Д. Марков — изпускат от внимание мисълта на Маркс за относителната независимост на духовно-практическата дейност на личността.

Концепцията за социалистическия реализъм като исторически открита система за правдиво изображение на живота, зародила се през 60-те — началото на 70-те години, е възприета от мнозина, но наред с това срещна активна съпротива у редица литературоведи и критици. Да се отхвърли теснодогматическото тълкуване на социалистическия реализъм не беше така просто. Неговите привърженици водеха ожесточена полемика, като прибегваха и до политическа атака на опонентите, които се характеризираха като отстъпници от марксизма, проповедници на конвергенция с реакционно-модернитични възгледи и т. и.

Основният патос на съвременната теория на социалистическия реализъм е насочен срещу всякакви прояви на нормативността.

Изводите на теорията за историческата общност и националното своеобразие на социалистическите литератури, за социалистическия реализъм като система, чужда на нормативността, притежаваща необикновено широки естетически възможности, не са отвлечени изводи — пише Д. Марков в отговор на някои критици, които са готови да упрекат едва ли не всеки теоретически труд в абстрактност. Авторът се спира и на различията във формите на художественото обобщение, които довеждат някои теоретици до погрешни изводи. Твърдят например, че *редом* (подч. азт. — Д. М.) със социалистическия реализъм в съветската литература съществува и социалистически романтизъм, и социалистически класицизъм, и социалистически сантиментализъм и т. и. Това принуждава да се постави под съмнение самото понятие социалистически реализъм. Чуват се дори призиви да се откажем от термина, да го заменим с друг, по-адекватен, а дори изобщо да минем без определения. Но — пише Д. Марков — липсват сериозни аргументи в полза на такива мнения, но щом възникват въпроси, трябва да се опитваме по възможност да ги разрешаваме. И Д. Марков излага своята позиция, както сам се изразява, като се придържа към спокойно академически стил, и избягвайки емоциите, които по-често замъгляват въпроса, отколкото да го изясняват.

Известно е, че нито едно определение (понятие) няма универсално значение в смисъл да обхващане всеотрядно сложността на определяемите явления. Винаги има място за уточнявания, за усъвършенстване на формулите. Въпреки всичко съществуващото понятие социалистически реализъм е напълно правомерно. Зад себе си то има дълго съществуваща тради-

ция — влязло е в обръщение и в нашата страна, и в чужбина, прието е не само от литературоведите и изкуствоведите, но и от писателите, художниците, при това от творци, които работят в съвсем различни стилови маниери. Друг въпрос е, че в съзнанието на много дейци на науката и културата, на някои критици понятието социалистически реализъм е компрометирано от догматически тълкувания, от строгото регламентиране, на това какво е позволено и какво — не. Същевременно все още се срещат изказвания, които ми изглеждат погрешни — пише Д. Марков. Така, откъсвайки от общото наименование на метода думата „социалистически“, го тълкуват оголено социологически: твърдят, че тази част от формулата отразява само мирогледа на художника, неговите социално-политически убеждения. А следва да се остане ясно, че става дума за определен тип *естетическо* (подч. авт. — Д. М.) познание и преобразяване на света. От друга страна, се изтъква, че думата „реализъм“ ограничавяла другите форми на образно обобщение на света. Това е просто недоразумение и е свързано пак с тясното тълкуване на понятието — пише авторът.

Най-важната особеност, духовната опора на социалистическия реализъм е социалистическият хуманизъм. Този реализъм съчетава обективното и субективно-творческото начало, на нему са присъщи озъзнатият историзъм, партийността. Следователно социалистическия реализъм е философско-естетическа категория, която по никакви начини не може да се свежда до какъвто и да било сбор от художествени форми и похвати. Ако се съгласим с това, няма никакви основания да приемаме, че наред със социалистическия реализъм в нашата литература съществуват социалистически романтизъм, социалистически класицизъм и т. и., както твърдят някои литературоведи, защото по този начин социалистическият реализъм се лишва от чертите на метод като философско-естетическа система и се схваща само като сбор от изобразителни средства. Реализмът — се казва в статията — не е въпрос за формата, той допуска пределно многообразие на стилове и може свободно да използва елементи от поетиката и на романтизма, и на други творчески методи.

Отбелязани са и все още продължаващите спорове около понятията „социалистически реализъм“ и „социалистическа литература“ — някои литературоведи са на мнение, че естетическите рамки на социалистическия реализъм са тесни и затова той се включва в социалистическата литература само като отделно течение наред с другите течения. Такава гледна точка авторът смята погрешна: тези две понятия не бива да се разграничават, а още по-малко да се противопоставят; те често се използват като равнозначни и взаимно заменяеми.

Във връзка с противоречивото творчество на някои художници, отразяващо и прогресивни, и негативни тенденции, мнението на автора е при оценката им да не се изхожда непременно и само от гледна точка на изискванията на съзнат историзъм и партийност — в такъв случай

е нужен диференциран подход, а не глобални еднолинейни формули, такива сложни явления трябва да се видят и преценят обективно и от всички страни.

Д. Марков се спира на някои крайности, в които е изпаднало литературознанието при оценката на някои „модерни“ течения на XX век — стига се от пълно отрицание, до абсолютна апология. Като пример е посочено отношението към авангардизма — течение, дълбоко противоречиво, в което наред с прогресивните тенденции намират израз черти на субективизъм и формализъм. Повече внимание е отделено на чешкия авангардизъм, тъй като колебанията в неговите оценки характеризират не само националната ситуация, а имат общометодологическо значение. Това е особено поучително днес, когато се подлагат на преоценка и се преосмислят редица „забравени имена“ от миналото, публикуват се произведения, намирали се дълги години под съмнение или дори под забрана. Днес се връща при нас в пълен размер творчеството на Б. Пастернак, А. Ахматова, М. Булгаков, М. Цветаева, М. Зощенко, А. Платонов и др. Поправят се грешките и извращенията, които бяха съпътствували и от човешки трагедии. В тогавашната обстановка, в атмосферата на култа към личността и в областта на естетическата теория командуваше догматизмът, който грубо извращааше живота и сложно развитие на литературата. От съветската литература се отлъчваха произведения с нравствено-психологическа проблематика, а понятията хуманизъм, общочовешки ценности се подлагаха на осмиване, дори на оскъряване.

Днес се публикуват и произведения на писатели-емигранти. Това е напълно оправдано, щом тези произведения имат хуманистично съдържание и се отличават с високохудожествено равнище. За съжаление обаче често се стига до излишна суета, шумотевица, трезвият анализ се подменя с апология.

Д. Марков е отделил внимание и на оживените дискусии, особено напоследък, по въпроса за съотношението на класовото и общочовешкото в културата на социализма. Той напомня Лениновите възгледи по този въпрос. Като издига принципа на партийността на социалистическата литература, Ленин е бил винаги против теснокласовия подход и в областта на политиката, и в областта на културата. Понятието класовост в изкуството според Ленин не означава, че става дума за някакво „чисто“ пролетарско изкуство. Известни са Лениновите изказвания по въпросите на културното наследство, известна е борбата, която е водил Ленин срещу вулгаризаторските концепции на Пролеткулта.

Ето защо става дума не за отказване от класовите критерии, а за неприемане на тяхното тясно, догматическо тълкуване. Социализмът и демокрацията, социализмът и реалният хуманизъм са неделими.

Преустройството изисква задълбочаване на демократизацията, то е насочено към това —

да освободи социализма от застойните явления, да открие широк простор за неговите възможности.

Новият етап на обществения живот с неговия императив за пълна историческа правда се проявя в публикуването на редица крупни произведения, в които са отразени драматични събития от нашия живот. Авторите ни показват трудния процес на преодоляване на препятствията по пътя на социалистическото развитие. Тези произведения са изпреварили историческата наука, на която предстои да изследва много събития. Мисля — пише Д. Марков, — че и на филологическата наука и по-специално на литературната теория предстои да осмисли най-новите явления в съветската литература.

Преосмислянето на събитията от неотдавнашното минало и съвременността, борбата за преодоляване на негативните явления доведоха до засилване на критическото начало в социалистическия реализъм. Това е органична черта на нашия метод, свързана с присъщия му принцип на историзма, със задачата за обективен анализ на цялата сложност на социално-обществените процеси. И пред нашите философи, и пред теоретичните на литературата и изкуството, и пред литературните критици стоят практически задачи — да съдействуват за всеобщо ранно разработване на въпроса за характера на противоречията в нашето общество и за характера на конфликтите в литературата. В художественото изображение не трябва да съществува догматическа дозировка на положителното и отрицателното — важно е авторовото усещане за обективната логика на общественото развитие.

Докоснах се — обобщава Д. Марков — до някои проблеми на теорията на социалистическия реализъм, които ми се струват актуални и днес. Сред тях са: системността на метода, неговата антидогматическа насоченост, историческата му откритост. Намирам за правилно да изтъкна, че са постигнати съществени резултати в областта на сравнително-историческото изучаване на социалистическите литератури, въпреки че и тук има място за по-нататъшни изследвания.

През последните години особено остро се поставя задачата за изучаване на поетиката на социалистическия реализъм. За поетиката е писано доста, но повечето трудове са свързани с различни тенденции на отдалечени от съвременността периоди, а се чувствава потребност от теоретическо усвояване на най-новия художествен опит в цялото многообразие на неговите творчески форми. Изследването на различните типове образно обобщение е извънредно актуална задача на нашата теория. Само след като я решим, ще разберем, че социалистическият реализъм е голямото многообразие на създадените от него ценности се откроява като значително направление в световното художествено развитие.

Мария Блажева

„ARCHIV FÜR DAS STUDIUM DER
NEUEREN SPRACHEN UND
LITERATUREN“.

Berlin (W), 1986, Bd. I

В рецензираната книжка на сп. „Архив за изследванията върху новите езици и литератури“ привлича интереса работата на Райнер Базнер от университета в Бон „Издигнатото в тайна пресмятане“. Числовата символика в „Доктор Фаустус“ на Томас Ман“.

Досега в изследователската литература е обръщано малко внимание върху постройката на романа „Доктор Фаустус“, отбелязва авторът. Така например Оскар Зайдлин е установил, че разпределението на главите в романа има числово-мистични особености. Ако трите части на тридесет и четвърта глава се броят за самостоятелни глави, тогава общият обем на произведението възлиза на четиридесет и девет, вместо на четиридесет и седем глави. Но числото 49 представлява квадратът на непрекъснато използваното от Томас Ман мистично число 7. При това пресмятане двадесет и пета глава, която съдържа разговора с дявола, попада точно в центъра на творбата.

В самия роман има многобройни изявления върху числовата символика. Преди всичко тя е съставна част на композиторската техника на Адриан Леверкюн. Често се изтъква близостта на неговата музика до езика, а това подсказва мисълта, че словесната творба „Доктор Фаустус“ е подчинена на сходни закони с тези на музикалното изкуство.

По-нататък Райнер Базнер установява, че старателното разделяне на текста в глави с един-единствен съдържателен акцент отговаря на една от заявените цели от страна на писателя. В романа си той отбелязва: „Всяка обособена част на едно произведение трябва да притежава свое съдържание и определено значение, което да е от полза за цялата творба.“ Така че самият Томас Ман ясно подчертава важността на отношението „част—цяло“ за структурата на романа.

От тази гледна точка номерирането на главите осъществява две функции: най-напред съответствува на търпението и възприемателната способност на читателя; от друга страна обаче, разграничава отделните основни моменти

в творбата. Така съдържанието се намира в тясна връзка и със самия номер на съответната глава, с особената числова символика и числова игра в произведението, отбелязва авторът на статията. Тази числова символика се доближава до композиционния идеал на Адриан Леверкюн — създаването на математически съотношения между структурата и съдържанието на творбата.

Така например в осма глава се набива на очи честата употреба на числото 7 — в четвъртата лекция на Вендел Кречмар върху Йохан Конрад Байсел — анзбаптиста от седмия ден и неговите 770 химна. Историата на Байсел съдържа онези елементи, които по-късно стават симпатични за живота и творчеството на самия Леверкюн. Авторът на статията смята, че числото 7 от лекцията върху Байсел насочва скрито към съответната глава на романа: точно тук, в седма глава, Адриан поема същия път — този на дилетанта, който поради непознаването на традицията създава принципно нови неща; тук героят на Томас Ман започва своите модулационни упражнения, които го довеждат до прозрението, че върху всеки от дванадесетте тона на хроматичната стълбица може да се изгради собствена мажорна или минорна скала.

Ако се разгледа девета глава от романа, също така ще се открие връзка между номерацията на главата и музикалните интереси на Адриан: точно тук той се научава да изпълнява и разбира традиционните хармонични произведения. Числата 7 и 9 имат функцията на числови символи — първото изразява идеята за *полифонична обективност*, а второто (свързано с Девета симфония на Бетховен) насочва към възгледа за *хармонична субективност*.

Тази символна функция присъствува в целия роман. Смята авторът, особено когато трябва да се изрази противоположността между хуманизма и демонизма — основен духовен конфликт в произведението. При цялата значимост на цифровата символика все пак в романа има редица места, където тя сякаш се губи и води до заблуждаващи заключения. Райнер Базнер смята, че тук може да се проявява иронията на писателя, който на места съзнателно нарушава собствения си творчески похват. Ироничното разчупване на архаичното художествено средство осигурява на Томас Ман суверенна власт над целия текст, заключава авторът на статията.

Венцеслав Константинов